

מראה מקומות, שיעור מאת הג"ר מאיר קפלן שליט"א

ברכות ב. - בענין מצות קריאת שמע

1. ברכות ב., וז"ל, "מתני' מאימתי קורין את שמע בערבין. משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן עד סוף האשמורה הראשונה דברי ר' אליעזר. וחכמים אומרים עד חצות. רבן גמליאל אומר עד שיעלה עמוד השחר. מעשה ובאו בניו מבית המשתה אמרו לו לא קרינו את שמע אמר להם אם לא עלה עמוד השחר חייבין אתם לקרות ולא זו בלבד אמרו אלא כל מה שאמרו חכמים עד חצות מצותן עד שיעלה עמוד השחר הקטר חלבים ואברים מצותן עד שיעלה עמוד השחר וכל הנאכלים ליום אחד מצותן עד שיעלה עמוד השחר א"כ למה אמרו חכמים עד חצות כדי להרחיק אדם מן העבירה."

2. ברכות ח., וז"ל, "אמר רב יהודה אמר שמואל הלכה כר"ג תניא ר"ש בן יוחי אומר פעמים שאדם קורא ק"ש שתי פעמים בלילה אחת קודם שיעלה עמוד השחר ואחת לאחר שיעלה עמוד השחר ויוצא בהן ידי חובתו אחת של יום ואחת של לילה. הא גופא קשיא אמרת פעמים שאדם קורא קרית שמע שתי פעמים בלילה אלמא לאחר שיעלה עמוד השחר ליליא הוא והדר תני יוצא בהן ידי חובתו אחת של יום ואחת של לילה אלמא יממא הוא לא לעולם ליליא הוא והא דקרי ליה יום דאיכא אינשי דקיימי בההיא שעתא אמר רב אחא בר חנינא אמר רבי יהושע בן לוי הלכה כרבי שמעון בן יוחי איכא דמתני להא דרב אחא בר חנינא אהא דתניא רבי שמעון בן יוחי אומר משום ר' עקיבא פעמים שאדם קורא קרית שמע שתי פעמים ביום אחת קודם הנץ החמה ואחת לאחר הנץ החמה ויוצא בהן ידי חובתו אחת של יום ואחת של לילה הא גופא קשיא אמרת פעמים שאדם קורא ק"ש שתי פעמים ביום אלמא קודם הנץ החמה יממא הוא והדר תני יוצא בהן ידי חובתו אחת של יום ואחת של לילה אלמא ליליא הוא לא לעולם יממא הוא והאי דקרו ליה ליליא דאיכא אינשי דגנו בההיא שעתא."

ותוס' שם ד"ה לא לעולם, וז"ל, "תימא אם כן לימא רבותא שפעמים יש אדם קורא לאחר שיעלה עמוד השחר שני פעמים ויוצא בו משום שחרית ומשום ערבית, וי"ל דהכי קאמר לעולם לילא הוא בשאר מצות דבעינן בהו יום כמו תפילין וציצית אבל גבי ק"ש לא הואיל ואיכא אינשי דקיימי בההיא שעתא לאו זמן שכיבה הוא, והאי דנקט לאחר שיעלה עמוד השחר לאו דוקא מיד הוא דהא צריך להמתין לכל הפחות שיעורא דמתניתין (לקמן ט:): עד שיכיר בין תכלת לכרתי."

ותוס' דף ט. ד"ה לעולם, וז"ל, "ואם תאמר ליתני שתי פעמים קודם הנץ החמה והוי רבותא טפי דאפילו קודם הנץ הוי זמן דקריאת שמע של שחרית, וי"ל כדפרישנא דהאי יממא לענין שאר מצות אבל לענין ק"ש הואיל ואיכא אינשי דגנו לאו זמן קימה הוא, ותימא דקשיא דרבי עקיבא אדר' עקיבא דהכא קאמר אחר הנץ ולקמן (עמוד ב) קאמר משיכיר בין חמור לערוד דהיינו אפילו קודם, וי"ל דתרי תנאי אליבא דרבי עקיבא, אי נמי יש לומר יממא הוא אפילו גבי קרית שמע דהא זמן קימה הוא והא דלא נקט ב' פעמים קודם הנץ משום דבעי לאשמועינן שאינו יוצא בשל לילה אחר הנץ."

3. רמב"ם פ"א מהלכות ק"ש הלכות ט-יא, וז"ל, "ט אי זהו זמן קריאת שמע בלילה מצותה משעת יציאת הכוכבים עד חצי הלילה ואם עבר ואיחר וקרא עד שלא

עלה עמוד השחר יצא ידי חובתו שלא אמרו עד חצות אלא כדי להרחיק אדם מן הפשיעה:

י הקורא קריאת שמע של ערבית אחר שיעלה עמוד השחר קודם הנץ החמה לא יצא ידי חובתו אלא אם כן היה אנוס כגון שכור או חולה וכיוצא בהן ואנוס שקרא בעת זה אינו אומר השכיבנו:

יא ואי זה הוא זמנה ביום מצותה שיתחיל לקרות קודם הנץ החמה כדי שיגמור לקרות ולברך ברכה אחרונה עם הנץ החמה ושיעור זה כמו [עישור] שעה קודם שתעלה השמש ואם איחר וקרא קריאת שמע אחר שתעלה השמש יצא ידי חובתו שעונתה עד סוף שלש שעות ביום למי שעבר ואיחר."

ושם כסף משנה סוף פ"א, וז"ל, "יש שואלים מ"ט בשכבך דרשינן כל זמן שבני אדם שוכבים על מטתם וכדאמרינן בהא דרשב"י פעמים שאדם קורא קריאת שמע ב' פעמים ביום אחת קודם הנץ החמה ואחת אחר הנץ החמה ויוצא י"ח אחת של יום ואחת של לילה ומסיק התם דקרי ליה ליליא משום דאיכא אינשי דגנו בהיא שעתא וע"כ אין פי' שבאותה שעה עולים על מטתם לשכב דאין דרך בני אדם לשכב באותה שעה אלא פי' שעדיין שוכבים על מטתם ואם כן בשכבך פי' בעודם שוכבים והיינו לרוב בני אדם עד שיעלה עמוד השחר ולמה לא דרשו כן ובקומך כל זמן שבני אדם קמים דהיינו כל היום, וי"ל דאה"י דהכי דרשינן ליה ומ"ה אמרי' הקורא מכאן ואילך לא הפסיד הברכות ואילו לא היה זמן קריאת שמע כלל היו ברכותיו לבטלה אלא משום דק"י"ל דצריך לסמוך גאולה לתפלה ותפלות כנגד התמידין תקנום והתמיד היה קרב עד ד' שעות ואם כן קודם צריך לקרות קריאת שמע ולכך הקדימו זמנה עד סוף שלש שעות ואסמכוה אקרא ובקומך בשעה שדרך בני אדם קמים ותדע דאסמכתא היא ולא עיקר פירושא דקרא דתלי טעמא עד סוף ג' שעות דשכן דרך בני מלכים לעמוד בשלש שעות ואטו בני מלכים מי הוו רובא דעלמא אלא ודאי כדאמרן כנ"ל."

4. ספר החינוך מצוות עשה ת"כ, וז"ל, "מצות קריאת שמע שחרית וערבית, שנצטוינו לקרות בכל יום ערבית ושחרית פסוק אחד מן התורה שבסדר זה [דברים ו', ד'], וזהו שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד, ועל הפסוק הזה נאמר [שם, ז'], ודברת בם בשבתך וגוי' ובשכבך ובקומך, ובא הפירוש על זה [ברכות י' ע"ב], בשעה שבני אדם שוכבין ובשעה שבני אדם קמין וקא משמע להו לרבנן שבשעה שבני אדם שוכבין תקרא כל הלילה עד שיעלה עמוד השחר, וכענין שכתוב [ויקרא כ"ו, ו'], ושכבתם ואין מחריד, וכן לא ישכב עד יאכל טרף [במדבר כ"ג, כ"ד], דמשמע כל שעת שכיבה ועוד, שבני אדם חלוקים הם במדותם בענין השכיבה, יש מהם שאינם שוכבין עד חצי הלילה, ויש עד סופה, ויש ששוכבין מיד בתחילת הלילה, ומפני כן אמרו [ריש ברכות] שזמן קריאת שמע בערבין משעה שהכהנים נכנסין לאכול בתרומתן, דהיינו צאת הכוכבים, עד שיעלה עמוד השחר. ושעה שבני אדם קמין משמע להו מתחילת היום, כלומר כשהבקר אור כשאדם מכיר את חברו בריחוק ארבע אמות, עד שלש שעות שלמות, ולא משמע להו הקימה כל היום כמו השכיבה, שאין דרך אחד מבני אדם שהוא בריא שיקום ממיטתו בסוף היום או אפילו באמצעו."

ושם מנחת חינוך אות ב', וז"ל, "וגר שנתגייר קודם הנץ החמה חייב בקריאת שמע של לילה, דלאו תשלומין הוא רק זמנה כן, כיון דהוא מיקרי שכיבה בקצת בני אדם."

5. ספר המצוות לרמב"ם מ"ע י', וז"ל, "והמצוה העשירית היא שצונו לקרוא קריאת שמע בכל יום ערבית ושחרית והוא אמרו יתעלה (פי' שמע) ודברת בם בשבתך בביתך וגוי' ובשכבך ובקומך. וכבר התבארו משפטי מצוה זו במסכת ברכות (פ"א - ג

כו א, ל א, סא ב, סג ב). ושם (כא א) התבאר שקריאת שמע דאורייתא. ולשון התוספתא (רפ"ג) כשם שנתנה תורה קבע לקריאת שמע כך נתנו חכמים זמן לתפלה. כלומר שזמני התפלה אינם מן התורה. אמנם חובת התפלה עצמה היא מן התורה כמו שבארנו (ע' ה) והחכמים סדרו לה זמנים. וזהו ענין אמרם (שם כו ב) תפלות כנגד תמידין תקנום. כלומר סדרו זמניה בזמני ההקרבה. ומצוה זו אין הנשים חייבות בה."

6. השגות הרמב"ן לספר המצוות, שכחת הלאוין, וז"ל,

ותומים ועל פיהם יתנהג בעניינם והוא אמרו ית' (פנחס כז) ולפני אלעזר הכהן יעמוד ושאל לו במשפט האורים לפני י"י על פיו יצאו ועל פיו יבואו הוא וכל בני ישראל אתו וכל העדה. יצוה ביהושע שהוא המושל הראשון אשר הוא פקיד על העדה שישאל בעניינם באורים ותומים ועל פי משפטם יוציאם ויביאם וכן בכל השופטים והמלכים לדורות. וכן אמרו בגמר ברכות (ג ב) ובסנהדרין (יו א) כשהיה דוד המלך מצוה לכו ופשטו ידיכם בגדוד ששואלין באורים ותומים. ומזה אמרו (יומא עא ב, עג ב, כלי המקדש פ"י הי"ב) אין נשאלין אלא למלך או לבית דין ולמי שהציבור תלוי בו שנאמר ולפני אלעזר הכהן יעמוד וגו' הוא זה מלך וכל בני ישראל זה משוח מלחמה ומי שצורך הצבור תלוי בו וכל העדה אלו בית דין. ומן הלשון הזה נראה שהיא צוואה דורית."

"ויבואו במקומן שש עשרה מצות שכתבנו ששכחן הרב. ושער נזיר (ע"י לעיל ל"ת ו). ועשיית ארון וכפורת (כמ"ש בע' לג). ונדרי גבוה ונדרי ביטוי הן שתיים (כמ"ש בע' צד). וקידוש החודש ועיבור שנה נעשה אותם שתיים כדעת בעל ההלכות (אות עד - ה הביאו בע' קג ושרש א עמי' מו - ח) וכן מפיל שן עבדו מצוה בפני עצמה (כמ"ש בע' רלה). ושני תמידין וקטרת בקר וערב וקרית שמע נמנים שתיים שתיים שהן מצות אינן מעכבות זו את זו וזמנה שלזו לא זמנה שלזו (כמ"ש סוף שרש יא). ומצות הבכור שיכירנו ויתן לו פי שנים כדברי בעל ההלכות (הנז"ל סוף מ' יב). והנה הם חמש ועשרים. ויש לי ענין מצוה מסתפק עלי והוא שייראה לי שמצוה על המלך או על השופט ומי שהעם ברשותו להוציאם לצבא במלחמת רשות או מצוה להיות שואל באורים

7. רמב"ם פ"ד מהלכות מעשה הקרבנות ה"י, וז"ל, "כל הזבחים צריך העובד שתהיה מחשבתו לשם הזבח ולשם בעליו בשעת זביחה ובשעת קבלת הדם ובשעת הולכת הדם ובשעת זריקתו על המזבח שנאמר ובשר זבח תודת שלמיו שתהיה זביחה עם שאר ארבע העבודות לשם שלמיו וכן שאר הקרבנות ואם שחט ועבד שאר עבודות סתם ולא חשב כלל בעולה ובשלמים הרי הן כשרים ועלו לבעלים."

ושם פ"י ה"ח, וז"ל, "כל אלו הנאכלין ליום ולילה דין תורה שהן נאכלין עד שיעלה עמוד השחר וכדי להרחיק מן העבירה אמרו חכמים שאין נאכלין אלא עד חצות הלילה."

8. שאגת אריה סימן ד', וז"ל,

כלומר דדריש לובשכבך דקרא כל זמן שבני אדם עוסקין לילך ולישכב וזה אינו אלא עד אשמורה הראשונה, ואי כר"ג ס"ל לימרו כר"ג דדריש ובשכבך כל זמן שכיבה והיינו כל הלילה, ומשני לעולם כר"ג ס"ל והאי דאמרי עד חצות כדי להרחיק את האדם מן העבירה, כדתינא חכמים עשו סייג לדבריהם כדי שלא יהא אדם בא מן השדה בערב ואומר אלך לביתי ואוכל קימעא ואשתה קימעא ואישן קימעא ואח"כ אקרא ק"ש ואתפלל וחוטפתו שינה ונמצא ישן כל הלילה, אלא אדם בא מן השדה בערב נכנס לבית הכנסת אם רגיל לקרות קורא אם רגיל לשנות שונה וקורא ק"ש ומתפלל ואוכל פתו ומברך. הרי דלחכמים הא דאמרו עד חצות אינו אלא משום סייג לחוד, מכלל דר"ג לית ליה להווא סייג ואפילו לכתחלה רשאי להמתין מלקרות

"שאלה, הא דקיי"ל זמן קריאת שמע של ערבית עד שיעלה עמוד השחר, אי רשאי לכתחלה להמתין מלקרות עד שיעלה עמוד השחר או לא: תשובה. הרמב"ם כתב בפ"א מהלכות ק"ש (ה"ט) איזה זמן ק"ש בלילה מצותה משעת יציאת הכוכבים עד חצי הלילה ואם עבר ואיחר וקרא עד שלא עלה עמוד השחר יצא ידי חובתו שלא אמרו עד חצות אלא כדי להרחיק אדם מן הפשיעה ע"כ. ולכאורה יש לתמוה על זה דהא תנן ברפ"ק דברכות מאימתי קורין את שמע בערבית כו' עד סוף אשמורה הראשונה דברי ר' אליעזר, וחכ"א עד חצות, ר"ג אומר עד שיעלה עמוד השחר. ואמרינן בגמרא (ד, א) חכמים כמאן ס"ל, כלומר בפירוש דקרא דובשכבך שנאמר בק"ש של ערבית, אי כר' אליעזר ס"ל לימרו כר"א,

דר"ג לא פליג אחכמים אלא בדיעבד היכא דעבר ולא קרא קודם חצות, דלרבנן שוב אינו קורא ולר"ג קורא עד שיעלה עמוד השחר, אבל לכתחלה אפילו ר"ג מודה דקורא קודם חצות משום סייג, ולפי"ז פסק הרמב"ם כר"ג: ולכאורה יש להביא ראיה לפירוש זה מהא דאמר בירושלמי (שם פ"א ה"א) אהא דתנן מעשה שבאו בניו מבית המשתה ואמרו לו לא קרינו את שמע, א"ל אם לא עלה עמוד השחר חייבין אתם לקרות, ומקשה בירושלמי ור"ג פליג על רבנן ועבד עובדא כוותיה, כלומר בתמיה, והא ר"מ פליג על רבנן ולא עבד עובדא כוותיה, והא ר"ע פליג על רבנן ולא עבד עובדא כוותיה, והא רשב"י פליג על רבנן ולא עבד עובדא כוותיה. והא דר"מ גבי אין טורפין יין ושמן לחולה בשבת ור"מ מתיר ומייתי לה בגמ' דידן פרק ר' אליעזר דמילה (קלד.).

עד קודם שיעלה עמוד השחר. והרי בגמרא (ח), פסק שמואל הילכתא כר"ג, ואמאי פסק הרמב"ם דמצותה לכתחילה עד חצות והיינו כחכמים ודלא כר"ג דהילכתא כוותיה וכ"כ הרא"ש (שם פ"א סי' ט) בהדיא הלכה כר"ג ואין צריך להחמיר ולהרחיק עד חצות לגבי ק"ש כמו לשאר דברים, דהא חכמים לא פליגי אר"ג אלא בסייג כו' ור"ג לא מצריך להרחיק ע"כ:

ונראה לי דהרמב"ם מפרש כמו שכתבו תלמידי רבינו יונה בריש ברכות, דהא דאמרי חכמים עד חצות משום סייג דכל היכי דעבר ולא קרא קודם חצות שוב אינו רשאי לקרות אחר חצות. ואע"ג דאכתי זמן שכיבה, יש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה בשב ואל תעשה משום סייג, כמו סדין שחייב בציצית מה"ת, וחכמים פטרו מן הציצית גזירה משום כסות לילה (מנחות מ, ב) עכ"ד. וא"כ י"ל

9. אבי עזרי הלכות ק"ש פ"א ה"ט (מופיע באתר)